

DOI: <https://doi.org/10.30752/nj.130074>

Detta temanummer av *Nordisk Judaistik* / *Scandinavian Jewish Studies* innehåller ett urval av föredragen från konferensen ”Jewish–Christian Contacts, Past and Present. Sweden and Germany Compared”, som hölls på Södertörns högskola den 12–14 september 2022.¹ Det var den senaste av en rad konferenser som samarrangerats av Forum för judiska studier (Uppsala universitet), Moses Mendelssohn Zentrum (Potsdam), Paideia – The European Institute for Jewish Studies in Sweden och Södertörns högskola.

Syftet med konferensen var att lyfta fram de dynamiska, ofta dramatiska, förändringar som har ägt rum i Tyskland och Sverige vad gäller relationen mellan judar och kristna, från tidig början till nutid. Judiska-kristna relationer i Tyskland och Sverige uppvisar många likheter, men också betydande skillnader. Djupa möten, dialog och konfrontation mellan troende från vardera sida har ofta förekommit sedan slutet av 1700-talet. Verklig interreligiös dialog började dock först efter 1945, något som öppnade oväntade möjligheter för förståelse och ömsesidigt lärande.

Varken judendomen eller kristendomen i de båda länderna har någonsin varit

homogena storheter, utan har alltid omfattat olika strömningar, praktiker och idéer. Judisk-kristna kontakter har därmed gett upphov till dynamiska, tidvis konfliktfyllda trender med ett mångfacetterat inflytande på sociala, kulturella och till och med ekonomiska relationer.

Skillnaden mellan Tyskland och Sverige är uppenbar i **Cordelia Heß** artikel, ”The medieval roots of antisemitism in Sweden: Old Swedish and Latin manuscript traditions”. Medan det medeltida Tyskland hade en betydande judisk befolkning fanns ingen sådan i det medeltida Sverige. Detta hindrade dock inte att det producerades och spreds antijudiska texter, vilka skapade det Heß kallar ”den hermeneutiska juden”, en föreställd skurk, utan att det gjordes någon skillnad mellan judarna i biblisk tid och i nutid.

Huvudpersonen i **Julius Schoeps** artikel ”Christianity without Christ? David Friedländer’s attempts to establish a religion of reason based on unifying Christianity and Judaism” har ett ovanligt förslag på hur man ska övervinna den kristna fientligheten mot judar. Friedländer var en betydande figur i den judiska upplysningen i Berlin och förespråkade judisk emancipation. Han föreslog en förenad tro baserad på en reformerad kristendom och en upplyst judendom. Om de kristna gav upp sina kristologiska dogmer och judarna gjorde eftergifter då det gällde ceremoniallagarna skulle ingenting stå i

1 Konferensen möjliggjordes tack vare stöd från Riksbankens Jubileumsfond, Moses Mendelssohn Zentrum, ReNEW (Reimagining Norden in an Evolving World) och CBEES (Centre for Baltic and Eastern European Studies).

vägen för en förenad religion och därmed att judarna integrerades som medborgare i den preussiska staten.

Att judisk emancipation var en kontroversiell fråga framgår tydligt av **Jens Carleson Magalhães** artikel ”Only the murder accusations are missing’: a case study of antisemitism and anti-antisemitism in Gothenburg, 1849”. I den diskuterar Carleson Magalhães en rad antisemitiska artiklar som publicerades i tidningar i Göteborg och hur den judiska församlingen och också vissa kristna reagerade på dem. De här artiklarna har en koppling till förändringar som vid den tiden ägde rum i det svenska samhället, däribland debatten om judisk emancipation.

Antisemitism är också temat för **Olof Bortz** artikel ”Hugo Valentin’s scholarly campaign against antisemitism: 1920s to the early 1950s”. Den svenska historikern Hugo Valentin var tveksam till att argumentera mot antisemitismen av två skäl: 1. Han var sionist och som sådan såg han ingen större nytta med att försöka förbättra judarnas situation i diasporan genom att argumentera mot antisemitismen. 2. Han menade att det var icke-judarnas, inte judarnas, uppgift att bekämpa antisemitismen. Trots det blev han under de 30 år artikeln täcker en av de viktigaste rösterna i debatten.

I sin artikel ”A German publishing house in exile: the cooperation between Gottfried Bermann Fischer and the Bonnier family in Sweden”, beskriver **Irene Nawrocka** hur en av de mest betydande tysk-judiska förläggarna flyr Nazityskland och hur han gjorde nästan allt för att hålla kvar ”sina” författare och fortsätta att förse tysktalande läsare med högklassig litteratur i mörka tider. Det svenska förlaget Bonniers kom att bli ett viktigt stöd för att Fischer kunde överleva den svåra naziperioden, också som förläggare.

Hanna Liljefors jämför två mer eller mindre identiska debatter i 1980-talets Tyskland

och Sverige då framträdande feminister anklagade den hebreiska Bibeln för att vara upphovet till mansdominerade samhällen. I hennes artikel ”The ’Old Testament’ as the origin of the patriarchy: a comparison of the German and Swedish debate” argumenterar Liljefors också för att denna diskurs, oberoende av vilka intentionerna den må ha haft, delvis antog ideologiska drag och tidvis också riskerade att ge uttryck för antisemitiska tendenser.

Historien om judisk-kristna relationer är i hög grad historien om individer som genom sina val och sin övertygelse åstadkom förändring för bägge grupperna och för olika individer. Det syns i nästan hälften av artiklarna, däribland detta nummers två översiktsartiklar: **Carl Henrik Carlssons** ”Tysk-judisk migration till Sverige ur mikro- och makroperspektiv” och **Samuel Wenells** ”The faith and actions of Greta Andrén, missionary to the Jews of Vienna, 1938–41”. Carlsson beskriver den tidiga invandringen av tyska judar till Sverige från pionjären Aaron Isaac 1751 till flyktinginvandringen på 1930- och 1940-talet. Han diskuterar vilket inflytande svensk lagstiftning och familjenätverk hade på hur den tysk-judiska invandringen ökade och minskade, men också vilken betydelse denna invandring hade på Sverige som en modern industrination. Wenell fokuserar på en individ: diakonissan Greta Andrén som arbetade för Svenska Israelsmissionen i Wien under den nazistiska eran. Han anlägger ett mikrohistoriskt perspektiv där situationen för judarna i Wien beskrivs genom Andrén ögon men han beskriver också hur hon arbetade sig själv till utmattning för att hjälpa människor men också själv fick inspiration av dessa människomöten.

Numret avslutas med två bokrecensioner av **Sofia Sjö** och **Tage Kurtén**.

Detta temanummer visar hur den tysk-judiska och den svensk-judiska historien

på många sätt är nära förbundna med varandra, med början från 1700-talet ända till våra dagar. Samtidigt blir det tydligt att mycket i detta sammanhang ännu återstår att utforska. ■

*****

This thematic issue of *Nordisk Judaistik / Scandinavian Jewish Studies* contains a selection of papers presented at the conference ‘Jewish–Christian Contacts, Past and Present. Sweden and Germany Compared’, held at Södertörn University 12–14 September, 2022.² It was the latest in a series of conferences co-organized by the Forum for Jewish Studies (Uppsala University), Moses Mendelsohn Zentrum (Potsdam), Paideia – The European Institute for Jewish Studies in Sweden and Södertörn University.

The conference aimed to highlight the dynamic – and often dramatic – changes in the relations between Jews and Christians in both countries, from early times up to the present. Jewish–Christian relations in Sweden and Germany offer many commonalities, but also significant differences. Intense encounter, dialogue and confrontations between believers from both sides have been typical since the late eighteenth century. However, close interfaith dialogue only started after 1945, opening unexpected spaces and channels for understanding and mutual learning.

Judaism and Christianity in both countries have never been uniform entities but have always encompassed different movements, practices and ideas. Thus, Jewish–Christian contacts have often turned into

2 The conference was made possible by support from Riksbankens Jubileumsfond, Moses Mendelsohn Zentrum, ReNEW (Reimagining Norden in an Evolving World) and CBEES (Centre for Baltic and Eastern European Studies).

dynamic, sometimes confrontational, trends, with complex impacts on social, cultural and even economic relations.

The difference between Germany and Sweden is evident in the article by **Cordelia Heß**, ‘The medieval roots of antisemitism in Sweden: Old Swedish and Latin manuscript traditions’. Whereas medieval Germany had a notable Jewish population, medieval Sweden had no Jewish community. This did not, however, prevent the production and dissemination of anti-Jewish texts, constructing what Heß calls ‘the hermeneutical Jew’, an imagined villain, with no distinction between the Jews of biblical times and those of the present.

The main character of **Julius Schoeps’s** article, ‘Christianity without Christ? David Friedländer’s attempts to establish a religion of reason based on unifying Christianity and Judaism’, proposes an unusual way of overcoming Christian animosity to the Jews. Friedländer was an important voice in the Berlin Haskalah, and a proponent of emancipation of the Jews. Friedländer proposed a united faith based on a reformed Christianity and an enlightened Judaism. If the Christians could give up Christological dogma and the Jews would make concessions in the ceremonial laws, then nothing would stand in the way of a unified religion and therefore the integration of Jews as citizens in the Prussian state.

That emancipation of the Jews was a controversial issue is clear from **Jens Carleson Magalhães’s** article “‘Only the murder accusations are missing’: a case study of antisemitism and anti-antisemitism in Gothenburg, 1849’. Here, Carleson Magalhães discusses a series of antisemitic articles published in Gothenburg newspapers, and how the Jewish community as well as some Christian writers responded to them. The articles are also related to changes in Swedish

society at the time, including the debate over the emancipation of the Jews.

Antisemitism is also the topic of **Olof Bortz's** article 'Hugo Valentin's scholarly campaign against antisemitism: 1920s to the early 1950s'. The Swedish historian Hugo Valentin was reluctant to argue against antisemitism for two reasons: 1. he was a Zionist, and as such he saw little benefit in trying to improve the situation of the Jews in the Diaspora by arguing against antisemitism, 2. he thought that combating antisemitism was the duty of non-Jews, not of Jews. Still, during the thirty years covered in the article, he became one of the most important voices in this debate.

In her article 'A German publishing house in exile: the cooperation between Gottfried Bermann Fischer and the Bonnier family in Sweden', **Irene Nawrocka** traces the escape of one of the most prominent German Jewish publishers from Nazi Germany, who was doing almost everything to keep 'his' authors together and to continue providing German-speaking readers with literary high culture in times of greatest darkness. In this endeavour, the Swedish Bonnier publishing house became a crucial aid for Fischer in surviving the difficult years of the Nazi dictatorship and the Second World War as a publisher, as well.

Hanna Liljefors draws the arc almost into the immediate present by comparing two more or less similar debates in both countries under focus during the 1980s, in which prominent feminists accused the Hebrew Bible for being a consequential origin of male-dominated societies. In her piece, 'The "Old Testament" as the origin of the patriarchy: a comparison of the German and Swedish debate', Liljefors also argues that the discourse, irrespective of its original intentions, partly took on ideological traits and sometimes also ran the risk of absorbing antisemitic tendencies.

The history of Jewish-Christian relations, however, is also to a great extent the history of individuals who through their choices and convictions changed the fate of both groups and individuals. This is clearly shown in almost half of the articles, including the two review articles in this issue: **Carl Henrik Carlsson's** 'Tysk-judisk migration till Sverige ur mikro- och makroperspektiv' and **Samuel Wenell's** 'The faith and actions of Greta Andrén, missionary to the Jews of Vienna, 1938-41'. Carlsson sketches the early migration of German Jews to Sweden, from the pioneer Aaron Isaac in 1751 up to the refugee migration during the 1930s and 1940s. Carlsson discusses the impact on Swedish legislation as well as that of family networks on the waxing and waning of German Jewish migration to Sweden, but also the impact of this migration on Sweden as a modern industrial nation. Wenell focuses on an individual: the deaconess Greta Andrén, who worked at the centre for the Swedish Mission to the Jews (Svenska Israelsmissionen) in Vienna during the Nazi occupation. Wenell employs a microhistorical approach where the situation for Jews in Vienna is described through the eyes of Andrén, but also how she worked herself to exhaustion on behalf of those she tried to help, but also received a lot of inspiration through those meetings. The issue ends with two book reviews by **Sofia Sjö** and **Tage Kurtén**.

This special issue illustrates the manifold entanglements of German Jewish and Swedish Jewish history, beginning in the eighteenth century and continuing to the present day. At the same time, it makes clear that numerous aspects of these entanglements are still waiting to be fully explored. ■

LENA ROOS and **OLAF GLÖCKNER**
Guest editors

Lena Roos is Professor of the Study of Religions at Södertörn University. Her research has dealt with Judaism from the Middle Ages to modern times, but also themes as religion and food, religion and sexuality and religion and gardening. She is currently studying 'Jewish congregations'

use of digital forms during the Covid-19 pandemic, as part of the international research project 'RECOVIRA' (Religious Communities in the Virtual Age).

Olaf Glöckner, Ph.D., is a Senior Researcher at the Moses Mendelssohn Center for European Jewish Studies in Potsdam. He is also Lecturer for Modern History and Jewish Studies at the University of Potsdam. Glöckner's main foci of research are Jewish migration, European Jewry after 1989/90, community building and modern antisemitism. Among his recent publications are *Being Jewish in 21st Century Central Europe* (ed. together with Haim Fireberg and Marcela Menachem Zoufalá, De Gruyter 2020), *Das neue Unbehagen. Antisemitismus in Deutschland heute* (ed. together with Günther Jikeli, Olms 2019), and *Deutschsprachige jüdische Migration nach Schweden, 1774-1945* (ed. together with Helmut Müssener, De Gruyter 2017).

